

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

МАСТУРЕ СЕЙИД ДЖАВАД САДАГАТ

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ САМОПОЗНА-
НИЯ ЖЕНЩИНЫ В ПЕРВЫЙ ПЕРИОД МАТЕРИНСТВА**

6107.01 – Общая психология

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по психологии

БАКУ - 2013

**АЗЕРБАЙДЖАН РЕСПУБЛИКАСЫ ТЯЩСИЛ НАЗИРЛИЙИ
БАКЫ ДЮВЛЯТ УНИВЕРСИТЕТИ**

Ялийазмасы иццугунда

MASTUREH SEYİD CAVAD SƏDAQƏT

**İLKİN ANALIQ DÖVRÜNDƏ QADININ
ÖZÜNÜDƏRKİNİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

6107.01 – Ümumi psixologiya

Психолоэийа üzrə fəlsəfə doktoru elmi дяръяси
алмаг цццн тягдим олунмуш dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

БАКЫ – 2013

İş Bakı Dövlət Universitetinin Psixologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: psixologiya üzrə elmlər doktoru,
professor **Gülənarə Kazım qızı Qurbanova**

Rəsmi opponentlər: psixologiya üzrə elmlər doktoru,
professor **Ərəstun Təriş oğlu Baxşəliyev**

psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Ruhəngiz Mehman qızı Qarayeva

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin
Pedaqogika və psixologiya kafedrası

Müdafiə “_27_” “_11_” 2013–ci il saat “_” da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD.02.014 Dissertasiya şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ1148, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küçəsi, 23, II humanitar korpus, otaq 901

Dissertasiya ilə BDU-nun elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_____” “_____” 2013- cü ildə göndərilib.

**FD. 02.014 Dissertasiya
şurasının elmi katibi**

**psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Rəşid Vəkil oğlu Cabbarov**

Sifariş N 934; tiraj 100
“MBM” nəşriyyatının mətbəəsində
çap olunmuşdur

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Мювзунун aktuallığı. Ана олмаг щяр бир гадынын арзусу вя истыйидир. Bu arzunun gerçəkləşməsi üçün hər bir qadın hamiləlik dövrünü keçməlidir. Aydındır ki, хамилялик дюврцнц кечирян hər bir гадын бир сыра чятинликлярля цзяшир вя бу çətinliklərin интенсивлийи bir sıra amillərlə yanaşı, гадынын юзцндяркетмясинин сәвиюуәлөгиндян дә асылы олур. Юзцнц адекват дярк едиб гиймятляндирян гадынлар илкин щамилялик дюврцндя позитив йюнялишлийя малик олур вя щамилялийи daha йцнэцл formada кечирляр.

Faktlar göstərir ki, илкин hamiləlik дюврцндя гадынын юзцндярк едиб баша дцщмяси, юз организмнин гейдиня галмасы эяляъяк ушаъын психи вя физики саыламлыбына ъидди тясир эюстярир, onun сәмиюуәтә yararlı şəxsiyyət kimi yetişməsinə zəmin yaradır.

Цмумийятля, илкин hamiləlik дюврцндя гадынын юзцндяркинин психоложи хцсусийятляринин юйрянилмяси бир нечя аспектдян хцсуси актуаллыг доьруруп.

Яввяля, гадынын илкин hamiləlik дюврцндя мәрүз qaldığı психоложи вязийятлярә onun юзцндяркетмәсинин тәсири системли арашдырылмамышдыр. Nəzərə almaq lazımdır ki, гадынын илк hamiləlik дюврцндя юзцндяркинин сывийяляринин айыр дилмяси мцхтялиф психопрофилактик тядбирлярин щяйата кечирилмясиня имкан йарадыр ки, бу да эяляъяк ушаъын психи вя физики инкишафынын ялверишли зямининя чеврилир.

Икинъиси, ilkin hamiləlik dövründə гадынларда юзцндяркетмянин психоложи хүсусиyyətләринин юйрянилмяси əsasında щамиля гадынларын типолозийасыны йаратмар олар ки, bu da ciddi praktik əhəmiyyət kəsb edir və qadının hamiləliyi dövründə ona adekvat psixoloji yardım göstərilməsinə imkan yaradır.

Ццнъцц, илкин hamiləlik дюврцндя гадынларын юзцндяркетмя сывийяси иля онларын щяхсийяти арасында ня кими асылылыбын олдуьуну мцяййянлящдиримясинә юнәлмищ тядгигатларын етник-милли мцщити вә zaman göstəricisi ейни дейилдир. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə sürətli inkişaf özü ilə müsbət tendensiyalarla yanaşı ciddi psixoloji stresslər daşıыр ki, bu da сәмиюуәтин bir üzvü kimi hamilə qadınlardan da yan keçмир.

Бцтцн бунларля йанашы илкин hamiləlik дюврцндя гадынларын юзцндяркетмәсиндә ortaya чыхан психоемоционал щаллар қадının щамилялийя вә ушаға мцнасибятиндә негатив юнәлищлик yarada bilər ki, bu da onun dəyərlər sisteminə, idellarına ciddi təsir təsir göstərə bilər.

Bunların aradan qaldırılması üçün ilk in hamiləlik və analıq dövrcндя qadının özünüdərketməсində baş verən dəyişikliklərin öyrənilməсi vacibdir. Бу бахымдан проблем олдугъа актуалдыр.

Бүтүн бунлары нязря алыб «Илkin analıq dövrcндө qadının өзүнүдәрkinin psixoloji хүсүсiyyәtlәri» мювзусунун тядгигат обьекти кими сечмәйи мягсядяуйьун щесаб етмишик.

Мювзунун ишлянмя сәвиййәси. Özünüdərketmə problemi mürəkkəb problem olduğundan müxtəlif elm sahələrində özünəməxsus şəkildə tədqiq edilmişdir. Qadının hamiləlik problemi isə əsasən klinik-psixoloji və tibbi aspektlərdən daha çox öyrənilmişdir. Problemin integrativ cəhətlərini nəzərə alıb bu sahədə aparılmış tədqiqatları iki istiqamətdə təsnif etmək olar:

1. Цмупсихоложи istiqamət;
2. Клиник-психоложи istiqamət.

Цмупсихоложи тядгигатларда башлыгъа мягсяд, юзцнцяркетмә вә она йахын олан анлайышларын фяргли вә охшар тьящятлярини мцяййянляшдирмәк, онун нязряи ясасларыны системляшдирмәк, онун онтоэенездә инкшәф istiqamətlərini арашдырмаг олмушдур (Е.Фром, К.Хорни, Л.Колберг, Ж.Пиаже, К.Эллиган, З.Фрейд, У.Линдсей, Ъ.Келли, Б.Ялийев, Я.Байрамов, Я.Ялизадя, М.Щямзәйев, Ә.Бахшәлиев, З.Гөйүшөв, Q.Әзимли, Р.Ғаббаров, Н.Исмайылова, U.Qəzvini və başqaları). Бунунла янаш бу истигамятдә апарылмыш тядгигатларда өзүнүдәрkin уаşaууғун дәйишилмә динамикасы вә онун тәзәһүр хүсүсiyyәtlәri ясас әютцрцлмщдцр. Нязряи вә експериментал тьящилия ясасланмыш бу тядгигатларда щамиля гадынын юзцнцяркетмәси билаваситя тядгигат обьекти олмамышдыр.

Клиник-психоложи istiqamətdə aparılmış тядгигатларда гадынын щамилялик вә analıq dövrcндя кечирдийи стресс щалларынын соматик хястяликляр йаратмасына тясири юйрянилмиш, онун analığа hazırlığının psixoloji məsələləri araşdırılmış, айры-айры щалларда ися щамилялик dövrcндя юзцня мцнасибятин дәйишмәсинин психоложи аспекtlәри diqqət mərkəzinə gətirilmişdir (Ф.Александр, М.Пых, Н.Исмайылов, Е.Шяфийева, Ф.Исмайылов, Е.Пашайевна, İ.Quliyeva вә башгалары). Аньаг бунунла белә ilk щамилялик dövrcндө гадынларын юзцнцяркетмәсинин психоложи проблемляри demək olar ki, sistemli tədqiq edilməmişdir. Бу да проблемин тядгигат обьекти кими сечилмәсинин мягсядямцвафиглийини вә актуаллыьыны бир даща сцбут едир.

Тәdqiqatın obyekti – ilk in analıq dövrcндя qadınların özünüdərketmə səviyyәləri və təzahür xüsusiyyәtlәridir.

Тәdqiqatın predmetini ilk in analıq dövrcндө qadının özünüdәрkinin psixoloji xüsusiyyәtlәrinin юйрянилмәси təşkil edir.

Тәдқиқатın мәqsәdi. Тәдқиқатın башлса мәqsәdi илkin hamilәlik dövründә qadının özünödәrkinin psixoloji xüsusiyyәtlәrini, һәмçinin hamilәliyin qadın şәxsiyyәtinә тәsirini müәyyән etmәkdir.

Тәдқиқатın фәрziyyәsi. Тәдқиқатда белә bir фәрziyyә әsas гөтүрүлүр ki, илkin hamilәlik dövründә гадынын өзүнödәrketмәси иля онун şәxsiyyәtinin tipoloji xüsusiyyәtlәри арасında әһәмиyyәтli әлақә var.

Ясас фярзиййә иля йанашы бир нечя кюмякчи фярзиййә дя әютцрцлмщдир:

- İlkin hamilәlik dövründә qadının өзünödәrketмәsi илә onun yaşı арасında мәnalı әлақә var;

- İlkin hamilәlik dövründә qadının өзünödәrketмә səviyyәsi илә әмәк фәaliyyәti илә мәşğul olub-olmaması və iqtisadi-ictimai səviyyәsi (tәhsili, işi və gәliri) арасında мәnalı әлақә var.

Тәдқиқатın вәзифәләри.Тәдқиқатın мәqsәdinә uyğun olaraq ашаğıдакы вәзифәләрін щялл едилмәси нязрядя тутулмушдур:

- Hamilәliyin илkin мәрһәләсində гадынларın psixoloji вәziyyәtinin müәyyән edilmәsi;

- Problemlә баьлы elmi ядәбиййатын тящил едилмәси;

- Илkin щамиләлик dövründә qadının өзünödәrk səviyyәsinin müәyyән edilmәsi;

- Hamilәliyin илkin мәрһәләсində ananın şәxsiyyәtinin башлса xüsusiyyәtlәrinin айырд edilmәsi;

- Ananın şәxsiyyәt tipi иля өзünödәrkin səviyyәlәri арасındaкы әлақәnin мцяййән едилмәси.

Тәдқиқатın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində qadının ilk hamilәlik dövrü psixoloji aspektdән sistemli тәdqiq edilmiş, hamilә qadınlar şәxsiyyәt tiplәrinә гөрә фяргләндирилмиш, onların şәxsiyyәt tipi илә өзünödәrkinin səviyyәlәri арасındaкы әлақә və asılılıqlar müәyyән edilmishdir.

İlk дәфә olaraq бу ишдә:

- Hamilәlik dövründә qadınların tәhsilinin, maddi-iqtisadi вәziyyәtinin, ailәnin gәlirinin onların юзцңдяркиня тәsiri мцяййән едилмиш, hamilә qadınların yaşı илә onların өзünödәrketмә səviyyәsi арасında asılılıq olduđu ашкарланmış;

- Hamilәlik dövründә ишляййән qadınlarла işləmәyән гадынларын юзцңдяркинин сывиййәси мцхтялиф мейарlara ясәян мцяййән едилмиш, гадынын юзцңд гейри-адекват дярк етмәси нятиъәсиндә ортайа чыхан проблемлярин щялли йоллары әюстярилмишдир.

Мцдафиййә тягдим олунаң мцддәалар:

- İlkin hamilәlik dövründә qadınların tәhsil səviyyәsi onların юзцңдяркиня әһәмиyyәтli тәsир гөstәrir. Belә ki, әli тящсилли гадынлар щә-

милялийи адекват гавгадыы halda, орта тыщсилли вя йа тыщсили ол-
майн гадынлар шамилялийи гейри-адекват dərk edirlər;

- İlk hamiləlik dövründə işləyən qadınlarla işləməyən гадынларын
юзцндяркинин сывиййяси мцхтялиф мейарлардан аслыдыр вя гады-
нын юзцнц-гейри-адекват qiymətləndirmяси fonunda özünüdərkin ся-
виййяси ашаэы дщщр;

- Tədqiqat эюстярди ки, шамиля гадынларын юзцндяркетмясинин
сывиййяляри иля онларын шяхсиййяти арасында müsbət корреласийа
вардыр вя бу корреласийа фяргляри мяналы характер дашыыйр.

Tədqiqatın методолозийасы вя metodları. Tədqiqatda
özünüdərketmə problemi ilə bağlı ümumpsixoloji müddəalara istinad
edilmişdir. Tədqiqat işində eyni zamanda мцхтялиф сорьу вя анкет ме-
тодларыннан, həmçinin K.Rocersin “Özünüdərketmə” və H.Ayzenkin “A
və B şəxsiyyətin tipi sorğusu» metodikalarından istifadə olun-
muşdur. Tədqiqatda 200 nəfər iştirak etmişdir. Tədqiqat İran İslam Respub-
likasının Tehran şəhərində aparılmışdır.

Тядгигатын nəzəri ящямиййяти. Tədqiqatdan əldə olunmuş
nəticələr шамиля гадынын tipoloji хцсусиййятляри щяггында нязяри
тясяввцрляри зянэинляширдир. Чцнки ilk analıq dövründə formalşan
дйярляр системи qadının шяхсиййятиндэ və statusunda нязяря чар-
паьаг дяръядя дйишикликляр yaradır. Hamilə qadının
özünüdərketməsində баш верян pozitiv дйишикликляр бир тяряфдя
аналыьа щазырлыьа əlverişli зəmin yaradır, диэяр тяряфдя ися шамиля
гадынын шяхсиййят типини мцяййян etməyə imkan verir. Bununla
yanaşı əldə olunmuş nəticələr ümumi və klinik psixologiyanı yeni biliklərlə
zənginləşdirir, hamilə qadınların özünüdərketməsinin psixoloji xüsusiyyət-
ləri haqqında elmi müddəaların genişləndirilməsinə зəmin yaradır.

Тядгигатын практик ящямиййяти. Тядгигатын нятиьяляри ilkin
hamiləlik dövründə qadınların psixoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması
işində, хцсуси тибби мяркязлярдя вя шамиля гадынларла апарылан
ишин тяшкилиндя истифадя олуна биляр. Bununla belə əldə olunmuş
nəticələrdən ali məktəblərdə ümumi psixologiya və klinik psixologiya
kursunun, eləcə də seçmə fənlərin tədrisində istifadə edilə bilər.

Тядгигатын нятиьяляринин апробасийасы. Тядгигатын нятиья-
ляри BDU-nun Psixologiya kafedrasının elmi seminarlarında,
мцхтялиф елми конфранслардакы мярузя вя чыхышларда мцзакиря
едилмишдир. Диссертасийанын ясас мязмуну, башлыьа мцддяалары,
нятиья вя тьовсийяляри бир нечя елми мягалья вя мярузя тезисляри
щяклиндя чап олуномуш ясярлярдя юз яксини тапмыш və bu yolla
aprobasiyadan keçmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə movzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsədi, əsas fərziyyəsi, vəzifələri, metodoloji əsasları və metodları, elmi yeniliyi, nəzəri, praktik əhəmiyyəti və aprobeasiyası haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın **“Қадынын шамилялийинин психоложи мясяля-ляри в я юзцндяркин тядгиги истигамятляри”** adlanan birinci fəsil iki yarım fəsildən ibarətdir. Birinci fəslin **“Problemin qoyuluşu”** adlanan birinci yarım fəslində qeyd olunur ki, hamiləlik normal fizioloji proses olub qadının orqanizmində baş verən köklü dəyişikliklərlə xarakterizə olunur. Bu gələcək ananın həkim nəzarəti altında özünün sağlamlığını və uşağın normal inkişafını şərtləndirən gigenik qaydalara ciddi şəkildə riayət etməyə məsul edir. Bu yarım fəsildə eyni zamanda xarici ölkə və Azərbaycan alimlərinin problemlə bağlı fikirləri təhlil olunur, qadının ilkin hamiləliyində ortaya çıxan psixoloji çatışmazlıqlar qeyd olunur, özünüdərkini metodoloji əsasları göstərilir, problemlə bağlı görkəmli tədqiqatçıların bu istiqamətdə aparılmış tədqiqatları araşdırılır, hamiləlik dövründə qadının özünüdərk etməsinin formalaşmasına təsir edən amillərin rolu öyrənilir.

Fəsilin ikinci yarım fəslə **“Илкин шамилялик дюрцннн психоложи хцусиййятляри в я гадынын кечирдийи эмосионал вязиййятин тядчили”** adlanır. Bu yarım fəsildə qeyd olunur ki, qadın ilkin hamiləlik dövründə xüsusi psixoloji mərhələlərdən keçir. Belə ki, uşağın dünyaya gəlməsindən sonra qadın və kişi “ana” və “ata” olmaq hissinə uyğunlaşırlar və üzərlərinə Allah-təala tərəfindən bəxş edilən uşağa fiziki möv-cudluğunu və özünüdərk etmə hissini aşılamaq məsuliyyətini götürürlər. Uşağın körpəlik dövründə onların özlərinin yeni rolunu ifa etməyə valideynlik hissi kömək edir. Ana rolunu layiqincə yerinə yetirmək üçün ilk növbədə qadın özü bu işin məsuliyyətini dərk etməlidir. Bununla yanaşı bu yarım fəsildə qadının keçirdiyi emosional vəziyyətlər təhlil olunur, ortaya çıxan çətinliklərin aradan qaldırılması yolları göstərilir.

Dissertasiyanın **“Qadınlarda hamiləliyin ilk aylarında özünü göstərən xarakter əlamətlərini nəzərə almaqla özünüdərk etməsinin təhlili ”** adlanan ikinci fəslə iki yarım fəsildən ibarətdir. Dissertasiyanın ikinci fəslinin birinci yarım fəslə **“Hamilə qadınlarda özünüdərk etməsinin formalaşmasına və onun şəxsiyyət keyfiyyətlərinə təsiri”** adlanır. Bu yarım fəsildə qeyd olunur ki, hamiləliyin gedişi hər hansı xəstəliklər və ya

patoloji vəziyyət nəticəsində mürəkkəbləşsə, dölün inkişafı, doğuş, hətta doğuşdan sonra uşağın və ya ananın sağlamlığı üçün təhlükə yaranır. Bu hamiləliyin pozulmasına, erkən doğuşa, dölün inkişafdan qalmasına və hətta dölün ölümünə səbəb ola bilər. Toksikoz, dölün düzgün olmayan vəziyyəti, döl ətrafı mayenin normadan çox və ya az olması, əkiz döl, həmçinin vaxtı keçmiş hamiləlik ümumi hamiləliyin gedişini əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirir. Eyni zamanda bu yarımfəsildə qeyd olunur ki, hamiləlik zamanı qadın yüksək istilik, emosional dəstək, daimi diqqət tələb edir, lakin heç də həmişə yaxınları ilə ünsiyyət zamanı onu tapa bilmir. Bu baxımdan çox zaman ailədə konfliktlər, anlaşılmaqlıqlar baş verir, bunun nəticələri isə öz növbəsində hamilə qadınlarda neqativ hisslər yaradır. Buna görə də qadın hamiləlik dövründə psixoloji dəstəyə ehtiyac duyur. Hamilə qadınlara psixoloji baxımdan kömək göstərmək onların analıq sevincini, qadınlığını duymalarını, ətraf mühitdə onu təzahür etdirmə vasitələrini, azad seçim və onun reallaşması üçün məsuliyyət daşımalarını aktuallaşdırmağa və dərk etməyə istiqamətlənə bilər.

Dissertasiyanın ikinci fəslinin **”Özünüdərkətmənin səviyyələrinə görə şəxsiyyətin tiplərinin təhlil edilməsi”** adlı ikinci yarımfəsildə göstərilir ki, hamiləlik orqanizmin keyfiyyətə yeni mərhələsi olub, bütün orqan və sistemlərin maksimal səviyyədə fəaliyyət göstərməsini tələb edir. Onu eyni zamanda inkişaf mərhələsi kimi də nəzərdən keçirmək olar. Hamiləlik, doğuş və analıq yetkin qadın identikliyinə formalaşmasının mühüm mərhələsidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hamiləliyi inkişaf mərhələsi kimi nəzərdən keçirərkən bu dövrün əsas fərqli xüsusiyyətlərini ayırd edə bilərik. Fikrimizə, dəyişiklik həm psixofizioloji, həm psixoloji səviyyədə özünü göstərir. Bütün bunlarla yanaşı burada qeyd olunur ki, hamiləlik probleminin həlli ilk növbədə gələcək ananın xarici aləmlə olan münasibətlər sistemində əsasən müəyyən edilir. Bu səbəbdən də psixoprofilaktik işə hamiləliyə hələ uzun müddət qalmış başlamaq olar və onu qadının münasibətlər sistemində, sərvət meyllərinə istiqamətləndirmək mümkündür. Burada mühüm psixoprofilaktika vasitə rolunda hamiləliyə psixoloji hazırlıq və prenatal tərbiyə ola bilər. Analığa hazır olmamaq – ananın körpə ilə qeyri-adekvat ünsiyyətinin əsasında duran əsas psixoloji risk amilidir.

Dissertasiyanın **“Özünüdərk və şəxsiyyət tipologiyasının eksperimental psixoloji təhlili”** adlanan üçüncü fəslə iki yarımfəsildən ibarətdir. **“Tədqiqat metodikasının seçilməsi prinsipləri”** adlanan birinci yarımfəsildə hamilə qadınların inkişaf xüsusiyyətlərinə uyğun olan materiallar vasitəsilə və xüsusi yaradılmış şəraitin köməyi ilə onların özünüdərk etməsinin eksperimental tədqiqinin nəticələri təhlil edilir və tədqiqatın

təşkilinin prinsipləri göstərilir. Bu tədqiqatda məqsəd, ananın özünü-dərketməsi ilə və onun şəxsiyyət tipi arasında əlaqəni müəyyənləşdirməkdən ibarət olmuşdur. Tədqiqatda Tehran şəhərində yaşayan 20-40 yaş civarında olan hamilə qadınlar iştirak etmişdir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin **“Alınmış nəticələrin təhlili ”** adlanan ikinci yarım fəslində K.Rocersin “Özünüdərketmə sorğusu” və H.Ayzenkin “A və B şəxsiyyətin tip sorğusu» vasitəsilə əldə olunmuş nəticələr təhlil olunur.

Fərziyyələri yoxlamaq üçün xətti reqresiya və korrelyasiyadan istifadə edilmişdir.

Qadının özünüdərki və şəxsiyyət tipi arasındakı korrelyasiya

Cədvəl 3.1

Asılı olmayan dəyişən	Asılı olan dəyişən	R^2	T	(β)	(B)	F
şəxsiyyətin tipologiyası	özünüdərək	0.52	-14.74	-0.723	-0.577	217.26

Cədvəl 3.1-dən aydın olur ki, $F=217.26$, $P=0/05$ və $df=1$ olduğundan iki qrupda orta kəmiyyət arasında ən azı mənalı fərq mövcuddur. Deməli ananın şəxsiyyətinin tipologiyası ilə özünüdərki arasında müəyyən əlaqə var.

Ananın yaşı və özünüdərketmə səviyyəsi arasındakı korelyasiya

Cədvəl 3.2

Asılı olmayan dəyişən	Asılı olan dəyişən	R^2	T	(β)	(B)	F
Ananın yaşı	özünüdərək	0.054	-3.35	-0.232	-0.194	11.24

Cədvəl 3.2-dən aydın olur ki, $F=11.24$, $P=0/05$ və $df=1$ olduğundan iki qrupun orta kəmiyyəti arasında ən azı mənalı fərq mövcuddur. Bu isə ananın yaşının özünüdərketməyə təsiri olduğunu özündə ehtiva edir. Ananın yaş amili tək başına 23% özünüdərki variasiyada dəyişir. Şərh edildiyi kimi, dəyişənin təsiri özünüdərketməyə nəzərən $P=0/05$ səviyyəsində mənalıdır.

Hamiləliyin sayı ilə özünüdərketmə səviyyəsi arasındakı korelyasiya

Cədvəl 3.3

Asılı olmayan dəyişən	Asılı olan dəyişən	R^2	T	(β)	(B)	F
Hamiləliyin sayı	özünüdərək	0.54	-15.32	-0.737	-1.28	234.75

Гейд етмяк лазымдыр ки, $F=234.75$, $\Pi=0,05$ və $df=1$ səviyyəsində кямиййятляр арасында ən азы мәнәли фәрқ мөвсуддур. Бу да эюстярир ки, фярзиййя тясдиг олунур. F нисбәтинин әләқәсинин 95% олдуғу qeyd edilir ki, bu işə hamiləliyin sayının özünüdәrketməyə təsir etdiyini göstərir (Cədvəl 3.3).

Qadının özünüdәrketmə səviyyəsi ilə uşaq istəyib-istəməməsi
arasındakı əlaqə

Cədvəl 3.4

Asılı olmayan dəyişən	Asılı olan dəyişən	R^2	T	(β)	(B)	F
uşağın istəyərək və ya istəməyərək	özünüdәrk	0.20	7.13	0.452	0.804	50.86

Cədvəl 3.4-ə əsasən $F=50.86$ və $\Pi=0,05$ və $df=1$ olduğundan кямиййятляр арасында ən азы мәнәли фәрқ мөвсуддур. Бу да эюстярир ки, фярзиййя тясдиг олунур. Nəticə 95% əminliklə göstərir ki, uşağın istəyərək və ya istəməyərək doğulmasının ananın özünüdәrketmə səviyyəsi ilə əlaqəsi var. Uşağın istəyərək və ya istəməyərək olması amili 20% özünüdәrketmə səviyyəsi arasında variasiya asılılığının olmasını göstərir. İzah edildiyi kimi, dəyişənin təsiri özünüdәrkə nəzərən $P=0/01$ səviyyəsində mənəlidir.

Ananın özünüdәrketməsi ilə işləyib-isləməməsi arasındakı korrelyasiya

Cədvəl 3.5

Asılı olmayan dəyişən	Asılı olan dəyişən	R^2	t	(β)	(B)	F
ananın iş sahibi olub-olmaması	özünüdәrk	0.07	4.06	0.557	0.277	16.51

Cədvəl 3.5-ə əsasən $F=16.51$, $\Pi=0,05$ və $df=1$ səviyyəsində кямиййятляр арасында ən азы мәнәли фәрқ мөвсуддур. Бу да эюстярир ки, фярзиййя тясдиг олунур. Yəni, ananın işləyib-isləməməsi onların özünüdәrketmə səviyyəsnə təsir edir. Ananın işləyib-isləməməsi amili 7% özünüdәrk variasyada dəyişir. İzah edildiyi kimi, dəyişənin təsiriin özünüdәrkə nəzərən $P=0/01$ səviyyəsində mənəlidir.

Özünә dәrketmə səviyyəsi və ananın peşə səviyyəsi arasında korrelyasiya

Cədvəl 3.6

Asılı olmayan dəyişən	Asılı olan dəyişən	R ²	T	(β)	(B)	F
ananın təhsili peşəsi gəliri	özünüdərk	0.50	-6.98 1.64 -7.46	-0.444 0.103 -0.464	-6.49 0.087 0.548	50.81

Cədvəl 3.6-a əsasən $F=50.81$, $\Pi=0,05$ və $df=3$ səviyyəsində kəmiyyət-
lər arasında ən azı mənalı fərq mövcuddur. Bu da əyüstyrip ki, fяp-
зийя тядиг олунур. Bu isə onu göstərir ki, ananın iqtisadi – ictimai və-
ziyyətinin (təhsili, peşəsi, gəliri) onun özünüdərkətmə səviyyəsinə əhəmiy-
yyətli dərəcədə təsir göstərir. Ananın təhsili, peşəsi və gəlirinin 50% özü-
nüdərk variyasiyasında dəyişir. İzah edildiyi kimi, dəyişənin təsiri özü-
nüdərkətməyə nəzərən $P=0/05$ və $P=0/01$ səviyyəsində mənalıdır.

Ananın özünüdərkətmə səviyyəsi ilə həyat yoldaşının iqtisadi– ictimai vəziyyətinin
korrelyasiyası

Cədvəl 3.7

Asılı olmayan dəyişən	Asılı olan dəyişən	R ²	T	(β)	(B)	F
Həyat yoldaşının təhsili peşəsi gəliri	özünüdərk	0.22	-3.07 2.95 -2.87	0.254 0.193 0.239	-0.330 0.103 -0.302	19.33

Cədvəl 3.7-ə əsasən $F=19.33$, $\Pi=0,05$ və $df=3$ səviyyəsində kəmiyyət-
lər arasında ən azı mənalı fərq mövcuddur. Bu da əyüstyrip ki, fяp-
зийя тядиг олунур. T ilə F nisbəti arasında əlaqənin 95% olduğunu ня-
зяря алсаг, qeyd edя биярик ки, həyat yoldaşının iqtisadi – ictimai
vəziyyətinin (təhsili, peşəsi, gəliri) ananın özünüdərkətmə səviyyəsinə təsir
edir. İzah edildiyi kimi, variyasiyanın özünüdərkətməyə nəzərən $P=0/05$ və
 $P=0/01$ səviyyəsində mənalıdır.

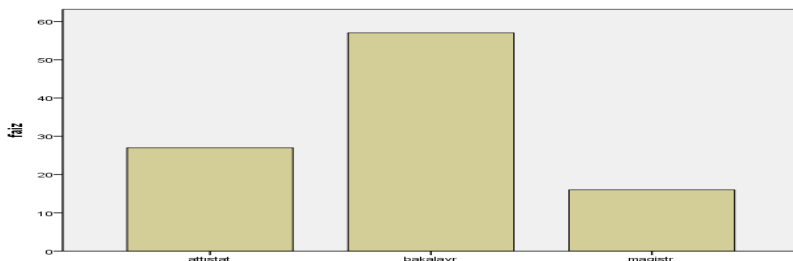
Ana və atanın təhsil səviyyəsi özünüdərkətmə arasında korelyasiya

Cədvəl 3.8

Asılı olmayan dəyişən	Asılı olan dəyişən	R ²	T	(β)	(B)	F
Ananın təhsili peşəsi gəliri Həyat yoldaşının təhsili peşəsi	özünüdərk	0.53	-5.97 1.31 -6.48 0.033 2.11 -1.89	-0.391 0.082 -0.422 0.003 0.127 -0.142	-0.571 0.070 -0.499 0.004 0.074 -0.174	27.69

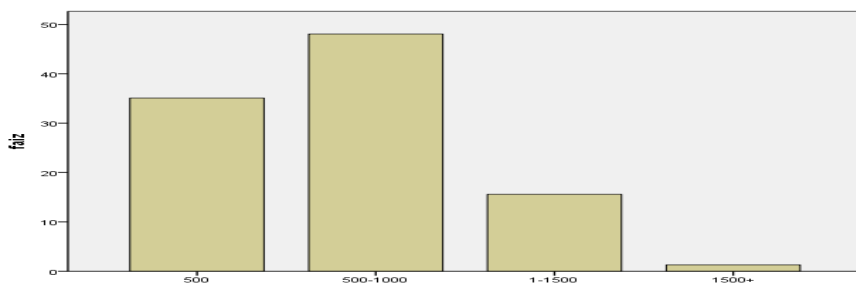
gəliri						
--------	--	--	--	--	--	--

Həyat yoldaşının və ananın iqtisadi – ictimai vəziyyəti amili 53% civarında özünüdərk variyasiyasında dəyişir. İzah edildiyi kimi, dəyişənin әюстяриџи-си өзүндәркетмәнин $P=0/05$ və $P= 0/01$ səviyyəsində mənalıdır (Cədvəl 3.8).



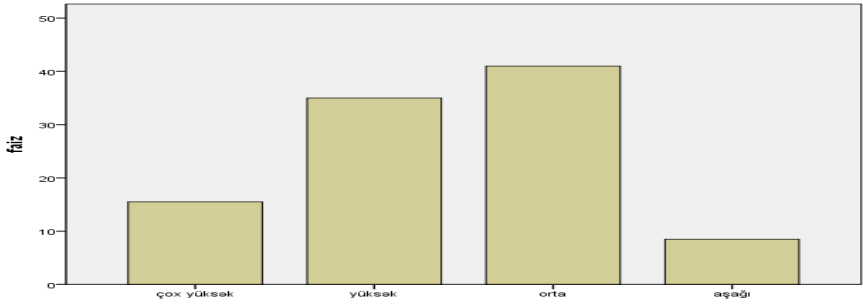
Şəkil 3.1. Qadınların təhsil səviyyəsinin göstəriciləri (%-lə)

Şəkil 3.1-dən görünür ki, tədqiqat obyektı olan anaların əksəri bəkalavrdırlar (57%). Ən az göstərici isə (16%) magistrlərə aiddir. Bu isə, ilk növbədə, onu göstərir ki, tədqiqat obyektı olan anaların əksəriyyəti ali təhsilə malikdirlər. Sorğular göstərdi ki, anaların 76.5% -i işləyən , 23.5%-i işləməyənlərdir. Bu tədqiqat zamanı işləyən anaları dörd qrupa dövlət işçisi, xüsusi şirkətlərin işçisi, müəllim və mühəndisə bölünüblər. Bu qrupa daxil olan anaların çox hissəsi müəllim (35.5%), ən azı isə xüsusi şirkətlərin işçilərinə aid (11%) olmuşdur.



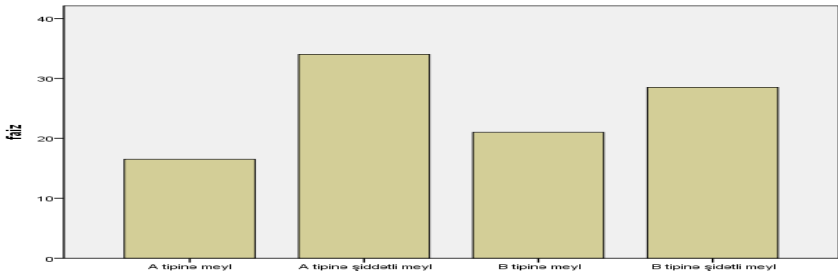
Şəkil 3.2. Hamilə qadınların gəlirləri (%-lə)

Əldə olan faktlardan aydın olur ki, qadınların ən çox gəliri 500-1000 dollardır (37%) və ən az gəliri olan qadınlar isə 1500 dollardan yuxarı maaş alanlar idi (1%) (Şəkil 3.2).



Şəkil 3.3. Hamilə qadınların özünüdərk etməsinin səviyyələri (%-lə)

Aparığımız tədqiqat nəticəsində aydın oldu ki, hamilə qadınlar özünüdərk etmə səviyyəsinə görə dörd yerə bölünür (çox yüksək səviyyədə özünüdərk etmə, yüksək səviyyədə özünüdərk etmə, orta səviyyədə özünüdərk etmə, aşağı səviyyədə özünüdərk etmə). Əksər analara orta özünüdərk etmə xasdır (41%). Ən aşağı göstərici isə aşağı səviyyədə özünüdərk etməyə aiddir (15.5%) (şəkil 3.3)

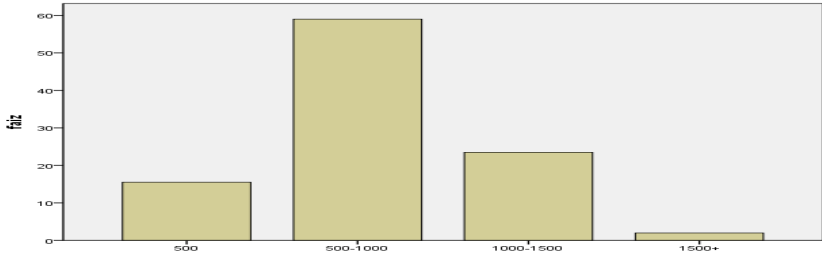


Şəkil 3.4. Şəxsiyyətin tiplərə bölünməsi (%-lə)

Tədqiqat zamanı şəxsiyyətin tipologiyası dörd qrupa bölündü, A tipinə meyl, daha çox A tipinə meyl, B tipinə meyl və daha çox B tipinə meyl.

A və B tipinə meylin nisbəti aşağıdakı kimidir:

- A tipinə meyl (16.5%)
- A tipinə şiddətli meyl (34%)
- B tipinə meyl (21%)
- B tipinə şiddətli meyl (28.5%) (şəkil 3.4).

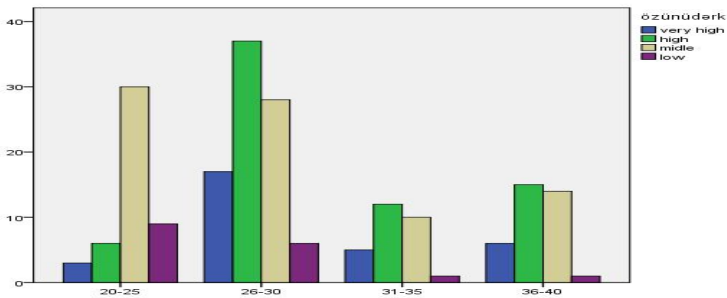


Şəkil 3.5. Hamilə qadınların həyat yoldaşlarının gəliri(%-lə)

Tədqiqat zamanı hamilə qadınların həyat yoldaşların ən yüksək gəliri 500-1000 dollardır (59%) və ən az gəlir isə 1500 dollardan yuxarı idi (2%) (şəkil 3.5).

Müəyyən edildi ki, hamilə qadınların yaşı ilə onlara özünüdərk etmə səviyyəsi arasında əlaqə var. Şəkil 3.6-da bu özünü aşağıdakı şəkildə büruzə verir.

- 20-25 yaşlı analar orta özünüdərk etməyə (15%)
- 26-30 yaşlı analar çox yüksək özünüdərk etməyə (18.5%)
- 31-35 yaşlı analar aşağı özünüdərk etməyə (6%)
- 36-40 yaşlı analar yüksək özünüdərk etməyə (7.5%) malikdirlər.

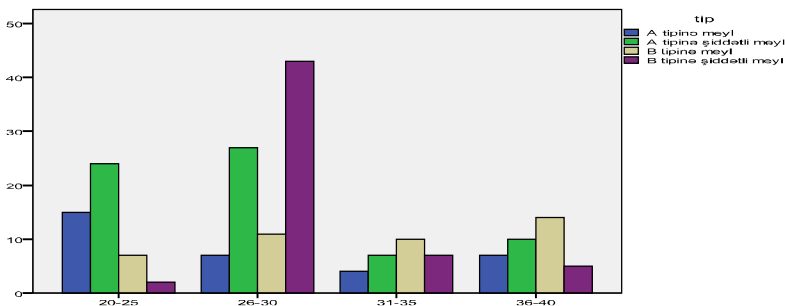


Şəkil 3.6. Hamilə qadınların yaş xüsusiyyətləri və özünüdərk etmə arasında fərqləndiriciləri

Apardığımız tədqiqat zamanı aydın oldu ki, şəxsiyyətin tipləri və onların yaş xüsusiyyətləri arasında əlaqə var. Şəkil 3.7-də bu özünü aydın şəkildə büruzə verir.

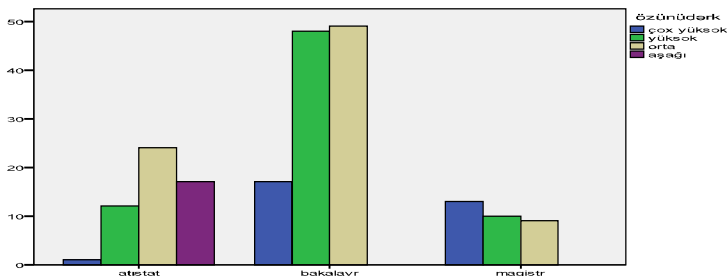
- 20-25 yaşlı analar daha çox A tipinə meyl edirlər (12%)
- 26-30 yaşlı analar daha çox B tipinə meyl edirlər (21.5%)

- 31-35 yaşlı analar B tipinə meyl edirlər (5%)
- 36-40 yaşlı analar B tipinə (7%) meyllidirlər.



Şəkil 3.7. Hamilə qadınların şəxsiyyət tipləri və yaş xüsusiyyətləri arasında əlaqə

Şəkil 3.7.dən görünür ki, bütövlükdə, 25-40 yaşlı analar daha çox B tipinə aiddirlər. Hamilə qadınların bu qrupu daha çox xaricə meylli olurlar.



Şəkil 3.8. Hamilə qadınların özünüdərk etməsi və təhsil səviyyəsi arasında əlaqə

Tədqiqat zamanı aydın oldu ki, hamilə qadınların özünüdərk etməsi ilə onların təhsil səviyyəsi arasında müəyyən əlaqə mövcuddur (şəkil 3.8). Aydınır ki, orta təhsili olan analar orta özünüdərk etmə səviyyəsinə (12%), bakalavr təhsili olan analar yüksək özünüdərk etmə səviyyəsinə (24%), magistr təhsili olan anaların çox yüksək özünüdərk etmə səviyyəsinə (6.5%) malikdirlər. Faktlara əsasən qeyd edə bilirik ki, təhsil səviyyəsinin artması özünüdərk etmənin səviyyəsinin yüksəldir.

Апардыбымыз тядгигат ашабыдакы **нятиьяляря** эялмайя imkan верир:

- Psixoloji ədəbiyyatın təhlili эюстярир ки, илкін щамилялик дөврүндө гадının юзцнцдяркетмясинин мейарлары вя сывиййяляри системли арашдырылмамыш вя йалныз юзцнцдяркетмянин онтоэенетик инки-

шафда тязашыр хцусиййятлары вя структур компонентлары тядгигат объект олмушдур.

- Апардığımız тэдқиат эюстярир ки, ягәр ана hamilәlikдән әvvәl өзүнү адекват дәрк едәрсә onun шәхсиййәтинин гармоник дәйишкликләрә мәрүз қалması мүмкүндүр. Хүсүсилә дә илkin hamilәlikдә бу даһа динамик характер даşıыр. Чүнки, илkin hamilәlik дөврүндә қадın өзүнү илк дәфә бир һәят yoldaşı olmaq rolunda гөрүр.

- Апардığımız тэдқиат гөстәрди ки, hamilәlik дөврүндә қадınларın тәһсилинин, мадди-иқтисади вәзиййәтинин, әиләнин гәлиринин онларын юзцнцдяркиня тәһсири үйүскәдир вә бу амилин нәзгә алынması илkin аналық дөврүндә ortaya чıxan problemlәrin һәллиנә yardımчы ola биләр.

- Hamilәlik дөврүндә ишляйян қадınларла ишләмәуән гадынларын юзцнцдяркинин сывиййәси bir-birindән фәрqlәнir вә bunun başlıca сәбәби ишләуән қадınларın өз problemlәri һаqqında даһа чох informasiya almaları вә өз problemlәрини başqaları ilə müzakirә etmәләridir.

- Müәyyән edildi ки, hamilәlik дөврүндә қадınларın тәһсил сәвиййәси онларын юзцнцдяркетмә сәвиййәсинә әһәмиyyәтли тәһсир гөстәрir. Бу onunla бағлидир ки, тәһсилли қадınлар өз hamilәlikләрини даһа адекват дәрк едib, situasiyanı qiymәtlәndirә билirlәр.

- Апардığımız тэдқиат нәтичәсиндә аydın oldu ки, hamilә қадınлар өзүнүдәркетмә сәвиййәсинә гөрә дөрд yerә бөлүнүр:чох үйүскә сәвиййәдә өзүнүдәркетмә, үйүскә сәвиййәдә өзүнүдәркетмә, орта сәвиййәдә өзүнүдәркетмә, ашағи сәвиййәдә өзүнүдәркетмә.

- Мцййян едилди ки, юзцнцдяркетмя юзцндя рефлексив габилййятларин инкишаф етдирилмяси саййиндя мцмкцн олур.Hamilә қадınларда ананын психи саьламлыьындан асылыл оларағ юзцнцдяркетмяпнн сывиййяляри дә мцхтялиф олур.

Dissertasiyanın әsas müddәaları müәllifin ашағидакı **әсәрләриндә** өз әксини таpmışdır:

1. Қадınларда hamilәliyin илk aylarında rast гәләнән өзүнүдәркетмә probleminin тэдқиқинә һәsr olunmuş тэдқиқатларın psixoloji тәһлиli // Психолоэийа журналы, Бақы, 2010, №3, s.28-33

2. Hamilәlik дөврүндә қадınларın өзүнүдәркетмәсинә тәһсир гөстәрән амилләрин sosial psixoloji тәһлиli // Психолоэийа журналы, Бақы, 2010, №4, s.34-40

3. Hamilәliyin илk aylarında қадın psixikasına тәһсир едән амилләр // AMEA-nın Fәlsәfә, Sosiologiya вә Hüquq İnstitutunun Elmi әсәрләri, Бақы, 2011, №6, s. 215-218

4. İlk hamilәlik дөврүндә шәхсиййәтин тәһсири // Tarix вә onun problemlәri, Бақы, 2011, №3, s.248-252

5. İlk hamiləlikdə qadınların özünüdərkli və bunun əsasında onun şəxsiyyətinin tipi // Təhsil Problemləri İnstitutunu Elmi əsərləri, Bakı, 2011, №3, s.115-119

6. Self-understanding and personality typology in the priod of the first pregnancy // Kültür Evreni, Ankara, 2010, №7, s.144-148

7. Влияние самосознания и типологии личности в ранний период беременности // Достояние нации, Казахстан, 2012, №1, 2012, с. 82-86

8. Социально – психологические особенности самосознания женщин в период беременности / Современная психология: теория и практика. Материалы международной конференции. Москва: 2011, с.262-266

9. Проблема взаимосвязи между самосознанием и психологическим состоянием женщин, ожидающих рождения ребенка / Социально-психологические проблемы и исследования детства: ребенок в семье, институтах образования и группах сверстников. Материалы международной конференции. Пенза: 2012, с.51-54

**Психологические особенности самопознания
женщины в первый период материнства**

Резюме

Диссертационная работа посвящена одной из современных проблем психологии – изучению психологических особенностей самопознания женщины в первый период материнства. Процесс роста психически и физически здорового ребенка начинается с самосознания женщины. Позитивность самопознания женщины в первый период материнства повышает возможности формирования будущего ребенка как личности, создает почву для положительного развития его представлений о самом себе.

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

I глава диссертации называется «Психологические вопросы женской беременности и направления исследования самопознания» и состоит из двух параграфов. Здесь отмечается, что беременность как нормальный физиологический процесс характеризуется коренными изменениями в организме женщины. В данной главе одновременно анализируются исследования в этой области зарубежных и азербайджанских ученых, изучается роль факторов, влияющих на формирование самопознания женщины.

II глава диссертации «Анализ самопознания с учетом признаков характера, проявляющихся у женщин в первые месяцы беременности» состоит из двух параграфов. Здесь исследуется влияние личностных качеств беременной женщины на формирование ее самопознания, указываются реальные пути и средства преодоления трудностей, встречающихся в этот период.

III глава диссертации под названием «Экспериментальный психологический анализ типологии самопознания и личности» состоит из двух параграфов. В этой главе в соответствии с особенностями развития беременных женщин посредством материалов и с помощью специально созданных условий проводится экспериментальный анализ их самопознания. В ходе анализа было определено, что если мать осознает себя до беременности, то вполне возможно, что она испытает влияние гармонических изменений. Результаты эксперимента показали, что позитивное самопознание женщины в период беременности может способствовать легкому протеканию беременности и устранению некоторых артефактов.

В заключительной части диссертации обобщаются выводы и результаты исследования; отмечается, что исследовательская работа обладает серьезной научно-практической значимостью.

**Psychological features of self-understanding of the woman
during the first period of motherhood**

Summary

Dissertational work is devoted to one of modern problems of psychology – to studying of psychological features of self-understanding of the woman during the first period of motherhood. Growth process mentally and physically healthy child begins with self-understanding of the woman. Positivity of self-understanding of the woman during the first period of motherhood raises possibilities of formation of the future child as persons, creates soil for positive development of its representations about itself.

Dissertational work consists of the introduction, three heads, the conclusion and the list of the used literature.

I head of the dissertation is called «Psychological questions of female pregnancy and a direction of research of self-understanding» and consists of two paragraphs. Here it is noticed, that pregnancy as normal physiological process is characterized by basic changes in an organism of the woman. In the given chapter researches in the given area of foreign and Azerbaijanian scientists simultaneously are analyzed, the role of the factors influencing formation of self-understanding of the woman is studied.

II head of the dissertation «The Analysis of self-understanding taking into account the signs of character shown at women in the first months of pregnancy» consists of two paragraphs. Here influence of personal qualities of the pregnant woman on formation of its self-understanding is investigated; real ways and means of overcoming of the difficulties meeting during this period are specified.

III head of the dissertation under the name «The Experimental psychological analysis of typology of self-understanding and the person» consists of two paragraphs. In this chapter according to features of development of pregnant women by means of materials and by means of specially created conditions the experimental analysis of their self-understanding is carried out. During the analysis it has been defined, that if mother realizes itself to pregnancy it is quite possible, that she will test influence of harmonious changes. Results of experiment have shown that the positive self-understanding of the woman in pregnancy can promote easy course of pregnancy and elimination of some artifacts.

In a final part of the dissertation are generalized conclusions and results of research; it is noticed, that research work possesses the serious scientifically-practical importance.